भारत संघ आणि ए.एन.आर. **v.**
जहांगीर बैरमजी जिजीभोई (ड) थारू हसलार
[2024] 4 एससीआर 76 : 2024 आयएनएससी 262

भारत सरकार आणि इतर

विरुद्ध

जहांगीर बैरमजी जिजीभोय (मयत) त्यांच्या वारसदारामार्फत

(दिवाणी अपील क्रमांक 2024 चे 4672)

03 एप्रिल 2024

[न्यायमूर्ती अनिरुद्ध बोस आणि जे. बी. पारडीवाला**,]**

विचार करण्याजोगा मुद्दा

रिट याचिका पूर्ववत करण्यासाठी अपीलकर्ते भारत सरकारने पुनर्जीवित करण्याचा अर्ज दाखल करण्यास १२ वर्षे १५८ दिवसांचा विलंब माफ करण्यास नकार देणारा वादातील आदेश देताना उच्च न्यायालयाने काही चूक केली आहे का?

हेड नोट् स

विलंब - माफी नाकारणे -विलंबाचा काळ**,** संबंधित - खटल्याची जागा ताब्यात घेण्याचा हुकूम **1987** मध्ये रिस्पॉन्डन्ट च्या बाजूने देण्यात आला - त्याविरुद्ध अपीलकर्त्यांनी दाखल केलेले अपील-भारत सरकार**, 1992** मध्ये फेटाळले गेले - अपीलीय न्यायालयाच्या त्या आदेशाला अपीलकर्त्यांनी **1993** मध्ये रिट याचिका दाखल करून आव्हान दिले होते जे **2006**

मध्ये खटला न चालवल्यामुळे फेटाळले गेले - रिस्पॉन्डन्ट ने **2013** मध्ये दरखास्त (अंमलबजावणी याचिका)दाखल केली -त्यानंतर, अपीलकर्त्यांनी १९९३ मध्ये दाखल केलेली रिट याचिका पूर्ववत करण्याची मागणी करणारा अर्ज दाखल केला आणि अशा पुनर्वसन अर्जाला दाखल करताना झालेला १२ वर्षे १५८ दिवसांचा विलंब माफ करण्याची विनंती केली - उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह आदेश

ज्या द्वारे विलंब माफ करण्याला नकार दिला - बरोबर आहे का**?:**

असे मानले गेले - विलंबाचा काळ ही एक विषयाशी संबंधित बाब आहे जी न्यायालयाने विलंब माफ करावा की नाही याचा विचार करताना विचारात घेणे आवश्यक आहे - एकदा असे मानले गेले की एखाद्या पक्षकाराने स्वत: च्या दीर्घ निष्क्रियतेमुळे गुणवत्तेवर विचार करविण्याचा अधिकार गमावला आहे, तेव्हा विलंब जाणीवपूर्वक केला गेला नाही असे मानले जाऊ शकत नाही आणि म्हणूनच, तांत्रिक बाबींच्या तुलनेत भरीव न्यायाला प्राधान्य मिळायला हवे, असा युक्तिवाद ऐकता येत नाही - शिवाय, विलंब माफ करण्याच्या याचिकेवर विचार करताना न्यायालयाने मुख्य प्रकरणाच्या गुणवत्तेपासून सुरुवात करू नये - माफी मागणाऱ्या पक्षाने दिलेल्या स्पष्टीकरणाची प्रामाणिकता प्रथम पडताळून पाहणे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे - पक्षकाराने दिलेले कारण पुरेसे असेल तर आणि विरोधकांनी दिलेली दुसरी बाजूही तितकीच संतुलित असेल तेव्हा न्यायालय दिरंगाई माफ करण्याकरिता मदतीला प्रकरणाची गुणवत्ता पाहू शकते -

———

वेळेच्या मर्यादेचा प्रश्न हा केवळ तांत्रिक विचार नाही -वेळेच्या मर्यादेचे नियम हे ठोस सार्वजनिक धोरणाच्या तत्त्वांवर आणि समतेच्या तत्त्वांवर आधारित असतात - १२ वर्षांहून अधिक कालावधीचा विलंब माफ करतांना पक्षकार खाजगी पक्ष आहे की राज्य किंवा भारत सरकार आहे हे फारसे महत्त्वाचे नाही - सध्याच्या प्रकरणात, पक्षकारांमधील खटला १९८१ मध्ये कधीतरी सुरू झाला - जवळजवळ ४३ वर्षे उलटून गेली,तरी आजतागायत रिस्पॉडंटला त्याला मिळालेल्या हुकूमनाम्याचे फळ मिळू शकलेले नाही - अपीलकर्ते हे सिद्ध करण्यात अपयशी ठरले की ते या प्रकरणातील खटला चालविण्यात पुरेसे सक्रिय होते आणि विलंब रोखण्यासाठी ची ही महत्त्वपूर्ण चाचणी या प्रकरणात समाधानकारकरित्या पूर्ण झालेली नाही - उच्च न्यायालयाने आक्षेपार्ह आदेश देताना कोणतीही चूक केलेली नाही. [परिच्छेद २६, २७, २५, ३४]

केस लॉ चा हवाला

ओरिएंटल अरोमा केमिकल इंडस्ट्रीज लिमिटेड विरुद्ध गुजरात इंडस्ट्रियल डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन [२०१०] २ एससीआर ११७२ **: (२०१०)** ५ एससीसी ४५९**;**

पोस्टमास्टर जनरल आणि इतर विरुद्ध लिव्हिंग मीडिया इंडिया लिमिटेड **[2012] 1** एससीआर **1045 : (2012) 3** एससीसी **563;** लंका वेंकटेश्वरलू (मयत)

कायदेशीर प्रतिनिधी मार्फत विरुद्ध आंध्र प्रदेश राज्य आणि इतर **[2011] 3** एससीआर **217 : (2011) 4** एससीसी **363;** पुंडलिक जालम पाटील (मयत)

भारत संघ आणि ए.एन.आर. **v.**
जहांगीर बैरमजी जिजीभोई (ड) थारू हसलार
कायदेशीर प्रतिनिधी मार्फत विरुद्ध कार्यकारी अभियंता, जळगाव मध्यम प्रकल्प व इतर [२००८] १५ एससीआर १३५ **:** (२००८) १७ एससीसी ४४८**;** ईशा भट्टाचारजी विरुद्ध रघुनाथपूर नाफर अकादमीची व्यवस्थापकीय समितीआणि इतर [२०१३] ९ एससीआर ७८२ **:** (२०१३) १२ एससीसी ६४९ **-** यावर अवलंबून होते**.**

कीवर्डची यादी

वेळेची मर्यादा; प्रचंड विलंब; विलंब माफ करणे; पुरेसे कारण; विलंबाचा कालावधी,समतेची तत्वे.

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

दिवाणी अपील अधिकार क्षेत्र : दिवाणी अपील क्रमांक 4672 ऑफ 2024

२०१९ च्या सी ए क्रमांक १४९४ मध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक ०९.०७.२०१९ च्या निर्णय व आदेशावरून

पक्षांची उपस्थिती

आर.वेंकटरामाणी, ए.जी., विक्रमजीत बॅनर्जी, एएसजी, कर्नल आर. बालासुब्रमण्यन , वरिष्ठ अधिवक्ता , चिन्मयी चंद्रा, चितवन सिंघल, अभिषेक कुमार पांडेय, अरविंद कुमार शर्मा, अपीलकर्त्या साठी वकील .

सुधांशु चौधरी, वरिष्ठ अधिवक्ता श्रीमती, सुप्रीता शरणगौडा, शरणगौडा पाटील, महेश पी. शिंदे, श्रीमती रुचा ए पांडे, वीररागवन एम, सी. सावंत, उत्तरदात्याचे वकील .

निर्णय :

न्यायमूर्ती जे.बी. पारडीवाला .

परवानगी दिली.

2. हे अपील,१९९३ च्या रिट पिटीशन क्रमांक २३०७ मध्ये दाखल केलेल्या २०१९ च्या दिवाणी अर्ज क्रमांक १४९४ मध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाच्या एका विद्वान एकल न्यायमूर्तीनी दिनांक ०९.०७.२०१९ रोजी दिलेल्या आदेशामुळे निर्माण झाले आहे ज्यांत उच्च न्यायालयाने वरील नमूद केलेल्या १९९३ च्या रिट याचिका क्रमांक २३०७ च्या पुनर्स्थापनेसाठी अर्ज दाखल करण्यास झालेला १२ वर्षे १५८ दिवसांचा विलंब माफ करण्यास नकार दिला, जे रिट न चालविल्यामुळे दि.१०.१०.२००६ च्या आदेशान्वये काढून टाकण्यात आले होते (फेटाळण्यात आली होते).

3. या अपीलास जन्म देणारी वस्तुस्थिती थोडक्यात खालीलप्रमाणे देता येईल.

4. स्टॅव्हली रोड, पुणे कॅन्टोन्मेंट, पुणे-१ येथे असलेली एस. क्रमांक ४०२, बंगला क्रमांक १५ अ ही मालमत्ता रीस्पॉन्डन्टने ०९.०३.१९५१ रोजी अपीलकर्त्यास भाडेतत्त्वावर दिली होती.

5. अपीलकर्त्यांनी भाडेकराराच्या अटींचा भंग केल्याने यांतील रिस्पॉन्डन्ट ने खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा मिळण्यासाठी आणि भाड्याची थकबाकी वसूल करण्यासाठी,पुण्यातील चौथ्या अतिरिक्त लघु न्यायाधीश यांच्या न्यायालयात १९८१ चा क्रमांक २५९९ चा दिवाणी खटला दाखल केला होता.

6. दि.02.05.1987 रोजी, खटला मंजूर झाला आणि अंतिम हुकूमनामा खालील अटींमध्ये पारित

झाला:

"आदेश

1) वादींना खटल्याच्या जागेचा ताबा मिळण्याचा अधिकार आहे.

2) प्रतिवादीने दि.30.6.1987 ला किंवा त्यापूर्वी वादीला खटल्याच्या जागेचा रिक्त आणि शांततापूर्ण ताबा द्यावा.

3) प्रतिवादीने नुकसान भरपाई आणि मीन - प्रॉफिट्ट व नोटीस शुल्क म्हणून वादीना रू. 17,383/-द्यावे.

4) सीपीसीच्या आदेश 20 नियम 12 (1) अन्वये,खटला दाखल तारखेपासून ते खटल्याच्या जागेचा ताबा मिळेपर्यंत,प्रतिवादी ने दरमहा 316/- रुपये दराने भविष्यातील नफा (फ्युचर मीन प्रॉफीट्ट) द्यावा.

5) प्रतिवादीने या खटल्याचा खर्च वादीना द्यावा आणि स्वत: चा स्वतः सोसावा."

7. यांतील अपीलकर्त्यांनी पुणे जिल्हा न्यायाधीशाच्या न्यायालयात १९८७ च्या दिवाणी अपील क्रमांक 850 हे दाखल करून वर नमूद केलेल्या निर्णयाला व डिक्रीला आव्हान दिले. यांतील अपीलकर्त्यांनी दाखल केलेले अपील,आठवे अतिरिक्त जिल्हा न्यायाधीश, पुणे यांनी दि.२९.०८.१९९२ रोजी दिलेल्या निकाल व आदेशानुसार फेटाळण्यात आले.

8. वर नमूद केलेले अपील फेटाळून लावणाऱ्या पहिल्या अपिलीय न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाला व आदेशाला अपीलकर्त्यांनी, भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २२७ अन्वये , १९९३ ची याचिका

क्रमांक २३०७ मुंबई उच्च न्यायालयात त्यांच्या पर्यवेक्षकीय अधिकारक्षेत्रात दाखल करून आव्हान दिले.

9. दि.१०.१०.२००६ रोजी वर नमूद केलेला,१९९३ ची याचिका क्रमांक २३०७, चा खटला न चालविल्यामुळे फेटाळण्यात आला.आदेशात असे म्हटले आहे:

"कोरम : न्यायमूर्ती डी. जी.देशपांडे-दिनांक १०.१०.०६

श्री. डी. एस. म्हैसपूरकर,रिस्पॉन्डन्ट क्रमांक १ अ ते १ क व २ साठी, यांना

ऐकल्यानंतर,या न्यायालयाने खालील आदेश दिले आहेत :-

याचिकाकर्त्यांसाठी कोणीही नाही. १ अ ते क व २ या रिस्पॉन्डन्ट साठी श्री. डी. एस. म्हैसपूरकर.

याचिका फेटाळली जाते. नियमा चे पालन करण्यात आले. अंतरिम आदेश रद्द करण्यात आला आहे.

त्यानुसार सोबतच्या न्यायालयाच्या आदेशानुसार ही रिट याचिका निकाली काढण्याचे आदेश देण्यात आले आहेत. न्यायालयाच्या आदेशात वरीलप्रमाणे दिलेल्या निर्देशांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी व पालन केले जाईल.

त्यानुसार या आदेशाचे वेळीच पालन करून संबंधितांनी त्याची अंमलबजावणी करावी, असे आदेश देण्यात आले आहेत.

10. दि.26.11.2013 रोजी यांतील रिस्पॉन्डन्टने 2014 च्या क्रमांक 16 ची दरखास्त (अंमलबजावणी

याचिका) दाखल केली. यातील अपीलकर्त्यांना दरखास्त (अंमलबजावणी) न्यायालयाने १८.०३.२०१६ रोजी दरखास्तीच्या कार्यवाहीत नोटीस बजावली होती.

11. दि.20.08.2018 रोजी, यांतील अपीलकर्त्यांनी दरखास्त (अंमलबजावणी)न्यायालयाने दिलेला आदेश रद्द करण्याची विनंती करणारा अर्ज दाखल केला . दि.30.10.2018 रोजी दरखास्त न्यायालयाने वर नमूद केलेला आदेश रद्द केला .

12. दि.12.04.2019 रोजी, यांतील अपीलकर्त्यांनी 2019 चा दिवाणी अर्ज क्रमांक 1294 दाखल केला ज्यात वर नमूद केलेल्या 1993 च्या याचिका क्रमांक 2307 ची पुनर्स्थापना करण्याची आणि अशा पुनर्वसन अर्जास दाखल करतांना झालेला 12 वर्षे आणि 158 दिवसांचा विलंब माफ करण्याची विनंती केली.

13. दि.09.07.2019 रोजी उच्च न्यायालयाच्या एका विद्वान एकल न्यायमूर्तीनी वादातील आदेशाद्वारे पुनर्वसन अर्ज दाखल करण्यास झालेला 12 वर्षे 158 दिवसांचा विलंब माफ करण्यास नकार दिला.

14. उपरोक्त बाबी लक्षात घेता, अपीलकर्ते सध्याच्या अपीलासह या न्यायालयासमोर आहेत._

<u>अपील कर्त्यांच्या वतीने युक्तिवाद</u>

15. अपीलकर्त्यांची बाजू मांडणारे भारताचे विद्वान अटर्नी जनरल श्री.आर. वेंकटरामाणी यांनी ठामपणे सांगितले की, गुणवत्तेच्या आधारावर त्यांची केस खूप चांगली केस आहे आणि केवळ गुणवत्तेचा विचार करता १२ वर्षे आणि १५८ दिवसांचा विलंब माफ करण्यायोग्य आहे . विद्वान अटर्नी जनरल यांनी या वस्तुस्थितीवर बराच भर दिला की,ही मालमत्ता पुणे कॅन्टोन्मेंटमध्ये आहे, जी भारत

सरकारच्या मालकीची आहे आणि ती रिस्पॉन्डन्ट यांनी जुन्या अनुदान भाडेपट्ट्यावर घेतली आहे आणि अशा परिस्थितीत विद्वान अटर्नी जनरलच्या मते , रिस्पॉन्डन्ट ला खाजगी पक्ष म्हणून सरकारला त्यांच्या जमिनीपासून वंचित ठेवण्याची परवानगी दिली जाऊ नये, जेव्हा त्यांनी हे मान्य केले आहे की वरचा इमला केवळ त्यांच्या मालकीचा आहे आणि ही जमीन सरकारची आहे.

16. उच्च न्यायालयासमोर पुनर्वसनाचा अर्ज दाखल करण्यास १२ वर्षे १५८ दिवसांचा विलंब होत असल्याच्या मुद्द्यावर विद्वान अटर्नी जनरल यांच्याकडे देण्यासारखे कोणतेही स्पष्टीकरण नाही.

<u>रिस्पॉन्डन्ट च्या वतीने युक्तिवाद</u>

17. दुसरीकडे,रिस्पॉन्डन्टचे विद्वान जेष्ठ वकील श्री.सुधांशु चौधरी यांनी सध्याच्या अपिलाला कडाडून विरोध केला आणि सांगितले की, उच्च न्यायालयाने हा आदेश देताना कोणतीही चूक किंवा कायद्याची कोणतीही चूक केली असे म्हणता येणार नाही.

18. पुनर्वसन अर्ज दाखल करण्यासाठी १२ वर्षांहून अधिक म्हणजे अमर्याद कालावधी चा विलंब माफ व्हावा या हेतूने अपीलकर्त्यांकडून नावाइतके सुद्धा पुरेसे कारण देण्यात आलेले नाही, असा युक्तिवाद त्यांनी केला.

19. वर नमूद केलेल्या अशा परिस्थितीत,सध्याच्या अपिलात नावापुरते सुद्धा काहीही तथ्य नसल्याने ते फेटाळण्यात यावे, अशी विनंती विद्वान वकिलांनी केली.

<u>विश्लेषण</u>

20. पक्षकारांच्या वकिलांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि रेकॉर्डवरील सामग्री पाहिल्यानंतर आमच्या

विचार करण्यासाठी एकच प्रश्न पडतो, तो म्हणजे उच्च न्यायालयाने वादातील आदेश देतांना काही चूक केली का?

21. जेव्हा या खंडपीठात पहिल्यांदा या प्रकरणाची सुनावणी झाली,तेंव्हा उच्च न्यायालयाने आपल्या आदेशातील परिच्छेद १८ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे अत्यंत समर्पक गोष्ट आम्ही विद्वान अटर्नी जनरल यांच्या निदर्शनास आणून दिली. या आदेशाच्या परिच्छेद १८ मध्ये असे म्हटले आहे:

> 18. सुनावणी दरम्यान, मी श्री. सिंग यांना सुचवले की जर प्रतिवादी रिस्पॉन्डण्ट यांना खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा देण्यास तयार आणि इच्छुक असतील तर न्यायालय याचिका मूळ स्थितीत परत आणण्याचा विचार करेल. या बदल्यात रिस्पॉन्डण्ट असे प्रतिज्ञापत्र देतील की,प्रतिवादी या याचिकेत यशस्वी झाल्यास,सर्वोच्च न्यायालयात जाण्यापूर्वी रिस्पॉन्डन्ट खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा प्रतिवादींना सुपूर्द करतील. माहिती घेतल्यानंतर श्री.सिंग यांनी सांगितले की, प्रतिवादी खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा देण्यास तयार आणि इच्छुक नाहीत. वरील चर्चा लक्षात घेता, विलंब माफ करण्यासाठी कोणतेही प्रकरण तयार होत नाही.

22. अशा प्रकारे, असे दिसते की उच्च न्यायालयाने अपीलकर्त्यांना वाजवी सूचना केली आहे की जर खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा रिस्पॉन्डन्टकडे सोपविला गेला तर कदाचित न्यायालय दि.10.10.2006 रोजी गैरहजेरीसाठी फेटाळली गेलेली 1993 ची याचिका क्रमांक 2307 पुनर्संचयित करण्याचा विचार करू शकते. उच्च न्यायालयाने वरीलप्रमाणे नमूद केले की अपीलकर्त्यांची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकिलांनी यांतील रिस्पॉन्डन्ट खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा

देण्यास नकार दिला. आम्ही याच सूचनेचा पुनरुच्चार विद्वान अटर्नी जनरल यांच्यासमोर केला की, जर अपीलकर्ते रिस्पॉन्डन्टकडे खटल्याची मालमत्ता सोपवण्यास तयार आणि इच्छुक असतील, तर प्रदीर्घ काळाचा आणि अवाजवी विलंब होत असला तरी, आम्ही ते माफ करण्याचा विचार करू शकतो आणि प्रकरण पुन्हा उच्च न्यायालयाकडे पाठविण्याचा विचार करू शकतो ,जेणेकरून उच्च न्यायालय या प्रकरणाची गुणवत्तेनुसार सुनावणी घेऊ शकेल. तथापि, विद्वान अटर्नी जनरल यांनी आपल्या पक्षकाराकडून सूचना घेतल्यानंतर, अपीलकर्त्यांना खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा रिस्पॉन्डन्टकडे सोपविण्यास राजी करण्यात असमर्थ असल्याबद्दल खेद व्यक्त केला.

23. वर नमूद केलेल्या अशा परिस्थितीत,आम्ही केवळ या प्रकरणाच्या गुणवत्तेकडे लक्ष कां द्यावे आणि १२ वर्षे १५८ दिवसांचा विलंब माफ कां करावा, याविषयी विद्वान अटर्नी जनरल यांना म्हणणे मांडण्यासाठी पाचारण करण्याशिवाय आमच्याकडे दुसरा पर्याय उरला नाही.

24. वरील परिस्थितीत, आम्ही अतिशय स्पष्ट केले की,जोपर्यंत आम्हाला खात्री होत नाही की इतक्या दीर्घ आणि अवाजवी विलंबाच्या भरपाईसाठी पुरेसे कारण दिल्या गेले आहे तोपर्यंत आम्ही या प्रकरणाच्या गुणवत्तेकडे लक्ष देणार नाही.

25. १२ वर्षांहून अधिक कालावधीचा विलंब माफ करतांना पक्षकार खाजगी पक्ष आहेत की राज्य किंवा केंद्र सरकार आहे हे फारसे महत्त्वाचे नसते. कायद्याच्या संबंधित तरतुदींनुसार विहित केलेली मुदत संपल्यानंतर बराच काळ लोटल्यानंतर जर पक्षकाराने न्यायालयात जाण्याचा निर्णय घेतला, तर तो मागे वळून सांगू शकत नाही की उशीर माफ केल्यामुळे दोन्ही बाजूंना कोणतेही नुकसान होणार नाही. पक्षकारांमधील हा खटला १९८१ मध्ये कधीतरी सुरू झाला. आपण २०२४ मध्ये आहोत.

तब्बल ४३ वर्षे उलटून गेली आहेत . मात्र, आजतागायत रिस्पॉन्डन्ट यांना, त्यांना मिळालेल्या हुकूमनाम्याचे फळ मिळू शकलेले नाही. १२ वर्षे १५८ दिवसांचा विलंब माफ करून, पुन्हा एकदा रिस्पॉन्डन्ट यांना कायदेशीर कारवाईला सामोरे जाण्यास सांगितले तर ते म्हणजे न्यायाची खिल्ली उडवणारे ठरेल.

26. विलंबाचा काळ ही एक समर्पक बाब आहे जी न्यायालयाने विलंब माफ करावा की नाही याचा विचार करताना विचारात घेणे आवश्यक आहे. अपीलकर्त्यांच्या हे हाताळण्याच्या रोखावरून असे दिसून येते की ज्या कार्यवाहीसाठी कायद्याने कालावधीची मर्यादा निश्चित केली आहे त्या कार्यवाहीची सुरुवात करण्यासाठी त्यांना स्वतःची कालावधीची मर्यादा निश्चित करायची आहे. एकदा असे मानले की,एखाद्या पक्षकाराने स्वत:च्या प्रदीर्घ निष्क्रियतेमुळे गुणवत्तेवर विचार करण्याचा त्याचा अधिकार गमावला आहे, तर तो विलंब जाणीवपूर्वक नाही असे मानता येत नाही आणि खटल्याच्या अशा परिस्थितीत,तांत्रिक बाबींच्या विरुद्ध भरीव न्यायाला प्राधान्य दिले जावे, असा त्याचा युक्तिवाद ऐकता येत नाही. विलंब माफ करण्याच्या याचिकेवर विचार करतांना न्यायालयाने मुख्य प्रकरणाच्या गुणवत्तेपासून सुरुवात करू नये. माफी मागणाऱ्या पक्षाने दिलेल्या स्पष्टीकरणाचा खरेपणा आधी पडताळून पाहणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे . पक्षकाराने दिलेले कारण पुरेसे असल्यास आणि दुसऱ्या बाजूचा विरोध तितकाच समतोल असेल तरच न्यायालय विलंब माफ करण्यासाठी प्रकरणाची गुणवत्ता मदतीला आणू शकते.

27. वेळेच्या मर्यादेचा प्रश्न हा केवळ तांत्रिक विचार नाही, असे आमचे मत आहे. वेळेच्या मर्यादेचे नियम हे मजबूत सार्वजनिक धोरणाच्या तत्त्वांवर आणि समतेच्या तत्त्वांवर आधारित असतात.

अपीलकर्त्यांच्या कल्पनेनुसार व लहरीनुसार ठरविलेल्या अनिश्चित काळासाठी 'डॅमोक्लेसची तलवार' आपण रिस्पॉन्डन्टच्या डोक्यावर लटकवून ठेवू नये.

28. या टप्प्यावर, आम्ही उच्च न्यायालयाने आपल्या वादातील आदेशात केलेली कांही निरीक्षणे उद्धृत करू इच्छितो ज्यात अपीलकर्त्यांकडून प्रामाणिकपणाचा अभाव दर्शविला जातो . निरीक्षणे खालीलप्रमाणे आहेत :-

> ९. वरील परिच्छेद ४ चा अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, शपथेवर असे सत्यनिष्ठ विधान केले जाते की, दरखास्त न्यायालयाने जारी केलेल्या, आदेशाच्या अंमलबजावणीसाठी दाखल २०१४ च्या दरखास्त क्रमांक १६ ची नोटीस दि.२५.०२.२०१९ रोजी विभागाला प्राप्त झाली होती. याउलट,राजेंद्र राजाराम पवार यांनी दिनांक ०४.०७.२०१९ रोजी केलेल्या अतिरिक्त प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद ३ मध्ये दिनांक २५.०२.२०१९ रोजी दरखास्ती च्या नोटीस बजावण्यासंदर्भात परिच्छेद ४ मध्ये दिलेली माहिती खोटी असल्याचे नमूद करण्यात आले आहे. 2014 च्या दरखास्त क्रमांक 16 ची नोटीस प्रतिवादींना दि.18.03.2016 रोजी प्राप्त झाली. अर्जातील त्रुटी ही निर्हेतुकपणे झाली असून त्याबद्दल त्यांनी बिनशर्त माफी मागितली आहे. असेही म्हटले आहे की, दरखास्तीच्या कार्यवाहीच्या माहितीच्या बाबतीत तथ्यांवर नकळत झालेली चूक, ही निव्वळ अंमलबजावणी करणाऱ्या न्यायालयाकडून ताबा वॉरंट जारी करण्याची शक्यता आणि १९८१ पासून खटल्यातील कार्यवाही वाचविण्यासाठी या न्यायालयापुढे येण्याची तत्परता आवश्यक असल्याने झाली होती, जी अन्यथा निष्फळ झाली असती. ते म्हणाले

की, हे मानवी चुकांपलीकडे काहीही नाही.

12.परिच्छेद ४ मध्ये केलेले विधान कोणत्याही तपशिलापासून वंचित आहेत आणि पूर्णपणे संदीग्ध आहेत. खरे तर परिच्छेद ४ मध्ये शपथपूर्वक दिलेले गंभीर विधान आहे की, अंमलबजावणी न्यायालयाने जारी केलेली,आदेशाच्या अंमलबजावणीसाठीच्या दरखास्तीची नोटीस दि.२५.०२.२०१९ रोजी विभागाला प्राप्त झाली होती, थोडक्यात सांगायचे तर ते चुकीचे विधान आहे. राजेंद्र राजाराम पवार यांनी दिनांक 04.07.2019 रोजी सादर केलेल्या अतिरिक्त प्रतिज्ञापत्रातील,परिच्छेद 3 पाहता,प्रतिवादींना दि. 18.03.2016 रोजी दरखास्तीची नोटीस प्राप्त झाल्याचे स्पष्ट होते. विशेष म्हणजे विभागाने कायदेशीर सल्ला कधी मागितला याचा तपशील दिलेला नाही. उच्च न्यायालयातील वकिलांना याचिका पूर्ववत करण्यासाठी अर्ज करण्याचे निर्देश विभागाने कां दिले नाहीत आणि विभागाने दरखास्त अंमलबजावणीच्या प्रक्रियेचा बचाव कां केला याबद्दलही कोणतेही स्पष्टीकरण नाही. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की रिस्पॉन्डन्ट यांनी,केवळ रिट याचिका फेटाळली म्हणून दरखास्त(अंमलबजावणी) ची कार्यवाही दाखल केली होती. रिट याचिका पूर्ववत झाली असती, तर आपोआपच दरखास्ती च्या (अंमलबजावणीच्या)प्रक्रियेला अंमलबजावणी करणाऱ्या न्यायालयाने स्थगिती दिली असती. योग्य ती कारवाई करण्याऐवजी,प्रतिवादींनी विनाकारण दरखास्तीच्या प्रकरणात बचाव करत राहिलेत . परिच्छेद ४ (ब) मध्ये जरी असे म्हटले आहे की, २००३ पर्यंत नियमितपणे विभाग आपल्या पॅनेल वकिलांकडे पाठपुरावा करीत होता, परंतु कोणतेही

दस्तऐवज सादर करून हे विधान देखील प्रमाणित केले गेले नाही. २००३ पर्यंत विभाग नियमितपणे आपल्या पॅनेल वकिलांकडे पाठपुरावा करीत होता हे जरी मी मान्य केले असले तरी, २००३ ते २००६ या कालावधीत जेंव्हा ही याचिका गैरहजेरीच्या कारणावरून फेटाळण्यात आली, तेंव्हा विभागाने या प्रकरणाचा पाठपुरावा कां केला नाही, याचे कोणतेही स्पष्टीकरण नावापुरते देखील नाही. त्याशिवाय, २००6 ते २०१६ या कालावधीत दि.१८.०३.२०१६ रोजी रिट याचिका फेटाळल्याची माहिती विभागाला मिळाल्यानंतर, अधिकाऱ्यांनी पाठपुरावा कां केला नाही, याचे ही स्पष्टीकरण नाही.

13. विलंबाच्या माफीच्या अर्जाचा विचार करतांना 'पुरेसे कारण' या शब्दाचा उदारपणे अर्थ लावावा लागतो, यात शंका नाही. तथापि, याचा अर्थ असा नाही की कोणतेही पुरेसे कारण न देता, न्यायालय विलंबाची (काळ)लांबी कितीही असली तरी विलंब माफ करेल. सध्याच्या प्रकरणात हा विलंब १२ वर्षे १५८ दिवसांचा आहे.

या अर्जाचा आणि अतिरिक्त प्रतिज्ञापत्राचा अभ्यास केल्यास १२ वर्षे १५८ दिवसांचा अक्षम्य विलंब माफ करण्याचे पुरेसे कारण दिसत नाही.

29. ओरिएंटल अरोमा केमिकल इंडस्ट्रीज लिमिटेड विरुद्ध गुजरात इंडस्ट्रियल डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन, (२०१०) ५ एससीसी ४५९ या खटल्यात, या न्यायालयाने विलंबाच्या माफीसाठी दिलेले स्पष्टीकरण समाधानकारक नसल्याचे कारण देत एकतर्फी आदेश (डिक्रि)रद्द करण्यासाठी अर्ज दाखल करण्यात झालेल्या ४ वर्षांच्या विलंबाची माफी देण्याचा अर्ज नामंजूर केला .

30. पोस्टमास्टर जनरल आणि इतर विरुद्ध लिव्हिंग मीडिया इंडिया लिमिटेड , (२०१२) ३ एससीसी ५६३

या खटल्यात, या न्यायालयाने विशेष अनुमती याचिका दाखल करण्यात झालेला ४२७ दिवसांचा विलंब माफ करण्याचा अर्ज फेटाळताना असे म्हटले आहे की, विलंबाची माफी हे अपवाद नाही आणि त्याचा वापर सरकारी विभागांसाठी अपेक्षित लाभ म्हणून केला जाऊ नये. त्या प्रकरणात या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, जोपर्यंत विभागाकडे विलंबाचे वाजवी आणि स्वीकारार्ह कारण नाही आणि प्रामाणिक प्रयत्न होत नाहीत, तोपर्यंत प्रक्रियेतील प्रक्रियात्मक लालफितीमुळे फाईल अनेक महिने / वर्षे प्रलंबित ठेवली गेली हे नेहमीचे स्पष्टीकरण स्वीकारण्याची आवश्यकता नाही. अनुक्रमे परिच्छेद क्रमांक २५, २६, २७, २८ आणि २९ मध्ये या न्यायालयाने 'पुरेसे कारण' या विषयाची व्याप्ती हाताळली आणि पुढीलप्रमाणे निर्णय दिला:

> "25. एअर मेल सॉर्टिंग डिव्हिजन, नवी दिल्ली चे एसएसआरएम श्री.अपराजित पट्टनायक यांनी "अती चांगल्या शपथपत्रात" नमूद केलेली कारणे आम्ही आधीच काढली आहेत. या प्रतिज्ञापत्रात मुख्य पोस्टमास्तर यांचे कार्यालय विरुद्ध लिव्हिंग मीडिया इंडिया लिमिटेड [(२००९) ८ एडी २०१ (डेल)] यात उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाने दिलेल्या निकालाची तारीख ११-९-२००९ आहे,असा उल्लेख विभागाने स्वत: केला आहे आणि त्याची माहिती त्यांना आहे, याची नोंद घेणे समर्पक ठरेल. तसेच शपथपत्र देणार यांच्या मते,त्यांच्या वकिलांनी या निर्णयाच्या प्रमाणित प्रतीसाठी दि.८-१-२०१० रोजीच अर्ज केला होता आणि त्याच दिवशी ती (प्रमाणित प्रत)विभागाला प्राप्त झाली होती. वादातील निकालाच्या प्रमाणित प्रतीसाठी दि. 11-9-2009 रोजी किंवा किमान वाजवी वेळेत अर्ज न केल्याबद्दल कोणतेही स्पष्टीकरण नाही. प्रमाणित प्रतीसाठी दि.८-१-२०१०

रोजीच म्हणजे सुमारे चार महिन्यांच्या कालावधीनंतर अर्ज करण्यात आला होता , ही वस्तुस्थिती कायम आहे.

26. पुरेसा पुरावा देऊन चांगले प्रतिज्ञापत्र दाखल करण्याची आणखी एक संधी देऊनही विहित मुदतीत प्रमाणित प्रती करिता अर्ज न केल्याबद्दल विभाग किंवा प्रभारी व्यक्तीने कोणतेही स्पष्टीकरण दाखल केलेले नाही. आम्ही आधीच काढलेल्या व प्रतिज्ञापत्रात नमूद केलेल्या इतर तारखांवरून, प्रत्येक टप्प्यावर उशीर झाल्याचे स्पष्टपणे दिसून येते आणि फाइल प्राप्त होण्याच्या तारखा आणि घेतलेल्या निर्णयाचा उल्लेख वगळता एवढा विलंब कां झाला याचे कोणतेही स्पष्टीकरण नाही. अपरिहार्य परिस्थिती आणि वास्तविक अडचणींमुळे विलंब झाल्याचे विभागाकडून सांगण्यात आले असले तरी ही वस्तुस्थिती कायम आहे की पहिल्या दिवसापासून विभागाने किंवा संबंधित व्यक्तीने/ व्यक्तींनी योग्य ती पावले उचलून या न्यायालयात खटला चालविण्यात तत्परता दाखविली नाही.

27. या न्यायालयात विशेष अनुमती याचिका दाखल करून हे प्रकरण घेण्यासाठी विहित कालावधीच्या मर्यादेसह संबंधित बाबींची संबंधित व्यक्तीला (व्यक्तींना)चांगली माहिती किंवा समज होती यात वाद नाही. जेव्हा विभागाकडे न्यायालयीन कामकाजाची माहिती असलेल्या सक्षम व्यक्ती होत्या तेव्हा त्यांना वेळेची स्वतंत्र मर्यादा आहे असा दावा ते करू शकत नाहीत. योग्य आणि स्वीकारार्ह स्पष्टीकरणाअभावी केवळ सरकार किंवा सरकारची एक शाखा आपल्यासमोर पक्षकार आहे म्हणून विलंब यांत्रिकपणे कां माफ करायचा, असा प्रश्न आम्ही उपस्थित करीत आहोत.

28. घोर निष्काळजीपणा किंवा जाणीवपूर्वक निष्क्रीयता किंवा प्रामाणिकपणाचा अभाव नसताना दिरंगाईच्या बाबतीत खरोखरचा (भरीव) न्याय मिळवून देण्यासाठी उदार सवलतीचा अवलंब करावा लागतो, या वस्तुस्थितीची आम्हाला जाणीव असली, तरी आताच्या वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीत विभागाला पूर्वीच्या विविध निर्णयांचा लाभ घेता येणार नाही, असे आमचे मत आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर आणि उपलब्धता लक्षात घेता अनेक टीप्पण्या बनविण्याची अवैयक्तिक यंत्रणा आणि वारसा लाभलेली नोकरशाही पद्धत यामुळे केलेला दावा मान्य करता येणार नाही. वेळेच्या मर्यादेचा कायदा निःसंशयपणे सरकारसह सर्वांना बांधून ठेवतो (बंधनकारक आहे).

29. आमच्या मते, सर्व सरकारी संस्था, त्यांच्या एजन्सी (शाखा) आणि यंत्रणांना हे सूचित करण्याची हीच योग्य वेळ आहे की जोपर्यंत त्यांच्याकडे विलंबाबद्दल वाजवी आणि स्वीकारार्ह स्पष्टीकरण नाही आणि प्रामाणिक प्रयत्न होत नाहीत , तोपर्यंत प्रक्रियेतील मोठ्या प्रमाणात प्रक्रियात्मक लालफितीमुळे फाइल कित्येक महिने / वर्षे प्रलंबित ठेवली गेली, हे नेहमीचे स्पष्टीकरण स्वीकारण्याची आवश्यकता नाही. सरकारी विभागांनी ते आपले कर्तव्य निष्ठेने व बांधिलकीने पार पाडतात , याची खात्री करणे हे त्यांचे विशेष दायित्व आहे. विलंबाची माफी हा अपवाद आहे आणि सरकारी विभागांसाठी अपेक्षित लाभ म्हणून वापरला जाऊ नये. कायदा सर्वांना एकाच प्रकाशात आश्रय देतो आणि काही थोड्यांच्या फायद्यासाठी तो फिरवता कामा नये."

31. लंका वेंकटेश्वरलू (मयत) कायदेशीर प्रतिनिधी मार्फत विरुद्ध आंध्र प्रदेश राज्य आणि इतर,

(२०११) ४ एससीसी ३६३ च्या प्रकरणात या न्यायालयाने खालील निरीक्षणे नोंदविली आहेत :

" 20. एन. बालकृष्णन, [(१९९८) ७ एससीसी १२३] मध्ये या न्यायालयाने पुन्हा या तत्त्वाचा पुनरुच्चार केला की: (एससीसी पृष्ठ १२७, परिच्छेद ११)

"11. वेळेच्या मर्यादेचे नियम पक्षकारांचे अधिकार नष्ट करण्यासाठी नसतात. पक्षांनी (पक्षकारांनी) ढिसाळ डावपेच अवलंबू नयेत, तर तातडीने त्यावर उपाय शोधावेत, यासाठीचे ते माध्यम आहेत."

२१ ते २७.....

28. आम्हाला असे कोणतेही तर्क किंवा प्रमाण समजत नाही आहे, ज्यामुळे उच्च न्यायालयाला हा विलंब असमर्थनिय ठरवून माफ करण्यास भाग पाडले जाऊ शकते. 'उदारमतवादी दृष्टिकोन', 'न्यायाभिमुख दृष्टिकोन', 'पुरेसा न्याय' या संकल्पनांचा उपयोग वेळेच्या मर्यादेच्या भरीव कायद्याला छेद देण्यासाठी करता येत नाही. विशेषतः ज्या प्रकरणांमध्ये न्यायालयाने विलंबाचे कोणतेही औचित्य नसल्याचा निष्कर्ष काढला आहे. आमच्या मते, उच्च न्यायालयाने अवलंबलेला दृष्टिकोन न्यायालयीन समतोल आणि संयमाचा अभाव दर्शवितो, जो न्यायाधीशांनी पक्षकारांमधील कोणत्याही वादाचा निर्णय देताना राखणे आवश्यक आहे. या प्रकरणात निव्वळ असंयमी भाषेचा वापर करून समाधान न मानता, उच्च न्यायालयाने उघडपणे उपहासाचा अवलंब केला आहे , हे पाहून आम्हाला दु:ख होत आहे.

29. एखाद्या न्यायनिर्णयात अवाजवी कठोर, असंयमी किंवा अवाजवी भाषेचा वापर याबद्दल या न्यायालयाने अनेक प्रकरणांमध्ये वारंवार नापसंती दर्शविली आहे. वेळेच्या (काल)मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये विलंब माफ करण्याच्या अर्जांवर विचार करताना न्यायालयांना अमर्याद आणि अनिर्बंध तारतम्य अधिकार मिळत नाहीत. सर्व तारतम्य अधिकार, विशेषत: न्यायालयीन अधिकार, कायद्याला माहित असलेल्या वाजवी मर्यादेत वापरावे लागतात. तारतम्याचा वापर पद्धतशीरपणे तर्काने सूचित करून करावा लागतो. मनमानी किंवा इच्छा; पूर्वग्रह किंवा पक्षपातीपणा हे तारतम्य अधिकारांचा वापर करण्याचा आधार बनू शकत नाहीत आणि नसावेत.

32. पुंडलिक जालम पाटील (मयत) कायदेशीर प्रतिनिधी मार्फत विरुद्ध कार्यकारी अभियंता, जळगाव मध्यम प्रकल्प व इतर, (२००८) १७ एससीसी ४४८ या प्रकरणात या न्यायालयाने पुढीलप्रमाणे निकाल दिला :

"19. अजित सिंह ठाकूर सिंह वि. गुजरात राज्य [(१९८१) १ एससीसी ४९५ : १९८१ एससीसी (क्रिमिनल) १८४] या न्यायालयाने म्हटले:

(एससीसी पृ. ४९७, परिच्छेद ६)

"6. ... अपील दाखल करण्यासाठी मुदतीच्या शेवटच्या दिवसापर्यंत वाट पाहण्याचा पक्षकाराला अधिकार आहे हे खरे आहे. परंतु जेव्हा तो ही मर्यादा संपु देतो आणि आधी अपील दाखल न करण्याचे पुरेसे कारण सांगतो , तेव्हा हे पुरेसे कारण सिद्ध करणे आवश्यक आहे की मर्यादा संपण्यापूर्वी उद्भवलेल्या

एखाद्या घटनेमुळे किंवा परिस्थितीमुळे वेळेत अपील दाखल करणे शक्य नव्हते. मर्यादा संपल्यानंतर उद्भवणारी कोणतीही घटना किंवा परिस्थिती पुरेसे कारण ठरू शकत नाही."

(शब्दांवरजोर दिला आहे)

हा निर्णय हाती असलेल्या वस्तुस्थितीला सरसकट लागू पडतो.

x x x x x

21. एन. बालकृष्णन विरुद्ध एम. कृष्णमूर्ती [(१९९८) ७ एससीसी १२३] या खटल्यात या न्यायालयाच्या निर्णयाचा आधार घेत विद्वान वरिष्ठ वकील श्री मोहता यांनी सांगितले की, विलंबाची लांबी (काळ)महत्वाची नाही आणि स्पष्टीकरणाची स्वीकारार्हता हा एकमेव निकष आहे. सादर करण्यात आलेले स्पष्टीकरण दुर्भावनापूर्ण नसेल किंवा ते दिरंगाईच्या डावपेचांचा भाग म्हणून मांडले जात नसेल, तर न्यायालयाने याचिकाकर्त्याचा अत्यंत जास्त विचार करावा, असा युक्तिवाद करण्यात आला. ज्या निर्णयावर आधार ठेवण्यात आला आहे, त्याच निर्णयात असे म्हटले आहे की, वेळेच्या मर्यादेचा कायदा, झालेल्या कायदेशीर दुखापतीच्या निवारणासाठी व प्रत्येक कायदेशीर उपायासाठी आयुर्मान निश्चित करतो. उपाय सुरू करण्याच्या न संपणाऱ्या कालावधीमुळे न संपणारी अनिश्चितता आणि परिणामी अराजकता निर्माण होऊ शकते. अशा प्रकारे, वेळेच्या मर्यादेचा कायदा सार्वजनिक धोरणावर आधारित आहे. आळशी पक्षकाराला अपील किंवा अर्ज, असेल त्याप्रमाणे, करतांना स्वत:चा फुरसतीचा वेळ निवडता येईल, असे या

निर्णयात नमूद केलेले नाही. उलटपक्षी न्यायालयाने विरोधी पक्षाला पूर्णपणे विसरू नये, असे या निकालात म्हटले आहे. असे मत मांडण्यात आले की : (एससीसी पृ. १२८, परिच्छेद ११)

> "11. ... या वचनात " इंटरेस्ट रिपब्लिकी यूट सिट फिनिस लिटियम (सामान्य कल्याणासाठी, खटल्यासाठी एक कालावधी ठेवला जावा) असे अंतर्भूत आहे.वेळेच्या मर्यादेचे नियम पक्षकारांचे अधिकार नष्ट करण्यासाठी नाहीत . पक्षकारांनी ढिसाळ (लांबविणाऱ्या) डावपेचांचा अवलंब करू नये, तर तातडीने त्यावर उपाय शोधावेत, असा हेतू त्यांत आहे . प्रत्येक कायदेशीर उपाय कायद्याने निश्चित केलेल्या कालावधीसाठी जिवंत ठेवला पाहिजे, असा यामागचा हेतू आहे."

22. रामलाल विरुद्ध रीवा कोलफील्ड्स लिमिटेड [एआयआर १९६२ सुप्रीम कोर्ट ३६१] या खटल्यात या न्यायालयाने असा निष्कर्ष काढला आहे की: (ए आय आर पृष्ठ ३६३-६५)

> 'वेळेच्या मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ चा अर्थ लावतांना दोन महत्त्वाच्या बाबी लक्षात घेणे आवश्यक आहे. पहिला विचार असा आहे की अपील करण्यासाठी विहित केलेल्या मर्यादेची मुदत संपल्याने डिक्रीधारकाच्या बाजूने डिक्री (हुकूमनामा)पक्षकारांमध्ये बंधनकारक मानण्याचा अधिकार निर्माण होतो आणि वेळ निघून गेल्याने हुकूमनामा धारकाला मिळालेला हा कायदेशीर अधिकार सहजपणे विस्कळीत करू नये. दुसरा विचार ज्याकडे

दुर्लक्ष करता येणार नाही तो म्हणजे विलंबाचे पुरेसे कारण दाखविल्यास विलंब माफ करण्याचा आणि अपील स्वीकारण्याचा तारतम्य (विवेकाधीन)अधिकार न्यायालयाला दिला आहे .जरी पुरेसे कारण दाखविले असले तरी, एखाद्या पक्षाला (पक्षकाराला)हक्काचा विषय म्हणून वादातील विलंबाची माफी मिळण्याचा अधिकार नाही, यावर भर देणे आवश्यक आहे. पुरेशा कारणाचा पुरावा ही कलम ५ ने न्यायालयाला दिलेल्या तारतम्य अधिकारक्षेत्राचा वापर करण्याची आधीची अट आहे. या प्रकरणाचा हा पैलू साहजिकच सर्व संबंधित तथ्यांचा विचार करावा म्हणून आणला आहे आणि या टप्प्यावर पक्षकाराच्या काळजीपूर्वक मेहनतीची किंवा त्याच्या प्रामाणिकपणाची दखल घेतली जाऊ शकते.

(शब्दांवर जोर दिला आहे)

23. या वस्तुस्थितीत आणि या परिस्थितीत,आमचे असे मत आहे की रिस्पॉन्डन्ट लाभार्थी अपीलाच्या उपायाचा लाभ घेण्यात तत्पर नव्हता. अपील दाखल करण्यास उशीर झाल्याबद्दल माफी मागण्यासाठी अर्जात करण्यात आलेले विधान कोणतेही स्वीकारार्ह कारण दर्शवित नाहीत, तसेच न्यायालयाच्या विवेकबुद्धीचा आपल्या बाजूने वापर करण्यास पुरेसे कारण दर्शवित नाही.

33. ईशा भट्टाचारजी विरुद्ध रघुनाथपूर नाफर अकादमी यांची व्यवस्थापकीय समिती आणि इतर, (२०१३) १२ एससीसी ६४९ या प्रकरणात या न्यायालयाने खालील निरीक्षणे नोंदविली आहेत:

"21. वरील अधिकार असलेल्या न्याय निर्णयातून, जी तत्त्वे ढोबळमानाने काढली जाऊ शकतात, ती अशी आहेत:

○ (१) विलंबाच्या माफीच्या अर्जाचा निपटारा करतांना उदारमतवादी, व्यावहारिक, न्यायाभिमुख, व बारीक सारीक तपशिलांवर भर न देणारा दृष्टिकोन असावा, कारण न्यायालयांनी अन्यायाला कायदेशीर ठरवावे हे गृहीत नाही तर ते अन्याय दूर करण्यास बांधील असतात.

(२) "पुरेसे कारण" हे शब्द त्यांच्या योग्य भावनेने, तत्त्वज्ञानात आणि हेतूच्या दृष्टीने समजून घेतले पाहिजेत व ही वस्तुस्थिती लक्षात घेतली पाहिजे की या संज्ञा मुळात लवचिक आहेत आणि वस्तुस्थिती-परिस्थिती प्राप्त करण्यासाठी योग्य परिप्रेक्ष्यात लागू केल्या पाहिजेत.

(3) पुरेसा न्याय हा सर्वोपरि आणि महत्त्वाचा असल्याने तांत्रिक बाबींवर अवाजवी आणि अनावश्यक भर दिला जाऊ नये.

○ (४) जाणीवपूर्वक उशीर होण्यामागे कोणतेही अनुमान बांधता येणार नाही, परंतु, वकील किंवा पक्षकार यांच्या निष्काळजीपणाची दखल घेतली पाहिजे.

○ (५) विलंबाची माफी मागणाऱ्या पक्षाकरिता प्रामाणिकपणाचा अभाव ही एक महत्त्वपूर्ण आणि समर्पक वस्तुस्थिती आहे.

○ (६) हे लक्षात घेतले पाहिजे की पुराव्यांचे कठोररित्या पालन केल्याने सार्वजनिक

न्यायावर परिणाम होऊ नये आणि सार्वजनिक अशांतता निर्माण होऊ नये कारण अंतिम परिस्थितीत न्यायाला खरे अपयश येऊ नये म्हणून न्यायालयांनी सतर्क राहणे आवश्यक आहे.

○ (७) उदारमतवादी दृष्टिकोनाच्या संकल्पनेत तर्कशुद्धतेच्या संकल्पनेचा अंतर्भाव असावा लागतो आणि त्याला पूर्णपणे अनिर्बंध मुक्त खेळाची परवानगी देता येत नाही.

○ (८) अवाजवी उशीर आणि अल्प कालावधी किंवा काही दिवसांचा उशीर यात फरक आहे, कारण पहिले कारणास पूर्वग्रहाच्या सिद्धांताकडे आकर्षित होते तर नंतरच्या कारणास ते आकर्षित होऊ शकत नाही. त्याशिवाय पहिल्या कारणात कडक दृष्टिकोनाची गरज आहे, तर दुसऱ्या कारणामध्ये उदारमतवादी सीमांकनाची मागणी आहे.

○ (९) एखाद्या पक्षाच्या निष्क्रियतेशी किंवा निष्काळजीपणाशी संबंधित वर्तन, वागणूक आणि दृष्टिकोन हे संबंधित घटक विचारात घेतले पाहिजेत. कारण न्यायालयांनी दोन्ही पक्षांच्या बाबतीत न्यायसमतोलाचे तराजू वापरणे आवश्यक आहे आणि उदारमतवादी दृष्टिकोनाच्या नावाखाली या तत्त्वाला पूर्णपणे चालना देता येणार नाही, हे मूलभूत तत्त्व आहे.

○ (10) दिलेले स्पष्टीकरण मनगढंत असेल किंवा अर्जात नमूद केलेली कारणे काल्पनिक असतील, तर अशा खटल्याला सामोरे जाण्यासाठी दुसऱ्या बाजूला विनाकारण धोक्यात घालण्याचे कारण नाही, याची दक्षता न्यायालयांनी घ्यावी.

○ (११) वेळेच्या मर्यादेच्या कायद्याच्या तांत्रिक बाबींचा आधार घेऊन कोणीही फसवणूक, चुकीची माहिती देऊन किंवा खोटी माहिती देऊन सुटणार नाही, हे लक्षात घेतले पाहिजे.

21.12 (१२) संपूर्ण वस्तुस्थितीची काळजीपूर्वक छाननी करावी आणि हा दृष्टिकोन न्यायालयीन विवेकबुद्धीच्या प्रतिमानावर आधारित असावा जो वैयक्तिक आकलनावर नव्हे तर वस्तुनिष्ठ तर्कावर आधारित असावा.

21.13 (13) राज्य किंवा सार्वजनिक संस्था किंवा सामूहिक कारणाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या संस्थेला काही स्वीकारार्ह मोकळेपणा (अक्षांश- स्वातंत्र्य) देण्यात यावा.

22. वरील तत्त्वांमध्ये आपण सध्याच्या परिस्थितीची दखल घेऊन आणखी कांही मार्गदर्शक तत्त्वे जोडू शकतो. ते असे आहेत:

22.1. (अ) विलंबाच्या माफीचा अर्ज काळजीपूर्वक (विचार पूर्वक) तयार केला जावा आणि अस्ताव्यस्त पद्धतीने नव्हे व मनात ही कल्पना ठेवून की न्यायालयांना विलंब माफ करणे मूलभूत आहे कारण प्रकरणाचा (दाव्याचा) गुणवत्तेच्या आधारे निकाल लावणे हे न्यायदान करणाऱ्या व्यवस्थेला मूलभूत आहे.

22.2. (ब) विलंबाच्या माफीचा अर्ज मुळात व्यक्तिनिष्ठ असलेल्या वैयक्तिक तत्त्वज्ञानाच्या आधारे नियमित पणे हाताळता कामा नये.

22.3. (क) न्यायालयीन विवेकबुद्धीच्या (तारतम्य) संकल्पनेबाबत कोणतेही नेमके सूत्र

मांडता येत नसले, तरी न्याययंत्रणेत सुसूत्रता आणि एकवाक्यता प्राप्त करण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले पाहिजेत कारण तेच अंतिम संस्थात्मक ब्रीदवाक्य आहे.

22.4. (ड) उशीर ही गंभीर नसलेली बाब म्हणून पाहण्याची वाढती प्रवृत्ती आणि त्यामुळे सुस्त प्रवृत्ती उदासीनपणे (बेफिकीरपणे) दाखविली जाऊ शकते, याला अर्थातच कायदेशीर निकषांमध्ये आळा घालणे आवश्यक आहे.

34. या पार्श्वभूमीवर उच्च न्यायालयाने वादातील आदेश देतांना कोणतीही चूक म्हणजे कायद्याची कोणतीही चूक केली नाही, या निष्कर्षापर्यंत आम्ही पोहोचलो आहोत. अन्यथा सुद्धा, उच्च न्यायालय भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २२७ अन्वये आपल्या पर्यवेक्षकीय अधिकारक्षेत्राचा वापर करीत होते.

35. या न्यायालयाच्या अनेक निर्णयांमध्ये असे म्हटले आहे की, उशीर ही उदारतेची बाब म्हणून माफ करू नये. पुरेसा न्याय देणे म्हणजे विरोधी पक्षाशी पक्षपात करणे नव्हे. अपीलकर्ते हे सिद्ध करण्यात अपयशी ठरले आहेत की ते या प्रकरणावर खटला चालविण्यासाठी पुरेसे परिश्रम घेत होते आणि विलंब रोखण्यासाठीची ही महत्त्वपूर्ण चाचणी (परीक्षा)या प्रकरणात पुर्ण झाली नाही.

36. वरील सर्व कारणांमुळे, हे अपील अयशस्वी होते आणि याद्वारे फेटाळले जाते. खर्चाबाबत कोणतेही आदेश नाहीत.

37. त्यानुसार, कोणतेही प्रलंबित अर्ज असल्यास ते सुद्धा निकाली काढण्यात येतील.

खटल्याचा

निकाल :
अपील

फेटाळले .

अस्विकरण

या न्याय निर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या /तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्याय निर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

×-×-×-×-×-×-×-×